

O‘ZBEK VA INGLIZ MAQOLLARIDA ZONIM VA FITONIM ASOSLI METAFORALARGA TAYANGAN FIKRLAR TAHLILI

S.P.Ro‘zimova

Ma‘mun universiteti Linguistika (ingliz tili) mutaxassisligi 1-bosqich magistranti
<https://doi.org/10.5281/zenodo.20034021>

Annotatsiya: Mazkur ishda o‘zbek va ingliz maqollarida zoonim va fitonim asosida shakllangan metaforalarning semantik hamda lingvomadaniy xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Hayvon va o‘simlik obrazlari orqali inson xarakteri, ijtimoiy munosabatlar va milliy tafakkur ifodalanishi yoritib beriladi.

Kalit so‘zlar: maqol, metafora, zoonim, fitonim, qiyosiy tahlil.

Аннотация: В данной работе проводится сопоставительный анализ семантических и лингвокультурных особенностей метафор, основанных на зоонимах и фитонимах, в узбекских и английских пословицах. Исследуется роль образов животных и растений в отражении национального мышления, характера человека и социальных отношений.

Ключевые слова: пословица, метафора, зооним, фитоним, сопоставительный анализ.

Abstract: This thesis presents a comparative analysis of semantic and linguocultural features of metaphors based on zoonyms and phytonyms in Uzbek and English proverbs. The study examines how animal and plant images are used to express human character, social relations, and national worldview. The findings reveal both universal and culture-specific characteristics of metaphorical representation in proverbs.

Keywords: proverb, metaphor, zoonym, phytonym, comparative analysis.

Maqollar til tizimida xalqning asrlar davomida shakllangan hayotiy tajribasi, ijtimoiy qarashlari va milliy tafakkurini mujassamlashtiruvchi muhim paremiologik birliklar hisoblanadi. Ular o‘zining ixchamligi, obrazlilik va mazmunan chuqurligi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, maqollarda zoonim (hayvon nomlari) va fitonim (o‘simlik nomlari) asosida yuzaga kelgan metaforalar xalqning tabiatga munosabati, inson xarakteri haqidagi tasavvurlari hamda axloqiy me‘yorlarini ifodalashda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Shu nuqtayi nazardan, o‘zbek va ingliz maqollarida zoonim va fitonim asosli metaforalarning qiyosiy tahlili dolzarb ilmiy masalalardan biri hisoblanadi.

Mazkur tezisning asosiy maqsadi o‘zbek va ingliz maqollarida uchraydigan zoonim va fitonim asosli metaforalarning semantik, pragmatik va lingvomadaniy xususiyatlarini aniqlash hamda ularning umumiy va milliy-madaniy jihatdan farqli tomonlarini ochib berishdan iborat. Tadqiqotda paremiologiya, kognitiv tilshunoslik va qiyosiy lingvistika yondashuvlari asos qilib olindi. Tahlil materiali sifatida o‘zbek va ingliz tillaridagi izohli va paremiologik lug‘atlardan tanlab olingan maqollar qo‘llanildi.

Tahlil natijalariga ko‘ra, o‘zbek maqollarida zoonimlar orqali ko‘proq insonning axloqiy fazilatlarini va salbiy xususiyatlarini, jumladan, sadoqat, xiyonat, dangasalik, jasorat va ochko‘zlik kabi tushunchalar ifodalanadi. Masalan, “it”, “bo‘ri”, “tulki”, “eshak” kabi hayvon nomlari orqali inson xulq-atvoriga baho beriladi. Fitonimlar esa “daraxt”, “ildiz”, “meva”, “shox” singari birliklar orqali barqarorlik, kelib chiqish, tarbiya va hayotiy tajriba bilan bog‘liq tushunchalarni metaforik tarzda aks ettiradi. Bu holat o‘zbek xalqining kollektiv tafakkuri va tabiat bilan uzviy bog‘liqligini namoyon etadi.

O‘zbek va ingliz maqollarida zoonim hamda fitonim asosli metaforalar xalq tafakkurining obrazli, ixcham va chuqur ma’no tashuvchi ifoda shakli sifatida namoyon bo‘ladi. Har ikki tilda hayvonot va o‘simlik dunyosiga oid birliklar inson xarakteri, ijtimoiy munosabatlar, axloqiy mezonlar, hayotiy tajriba va tarbiyaviy qarashlarni ifodalashda faol qo‘llanadi. Bu holat maqollarning shunchaki xalq og‘zaki ijodi namunasi emas, balki milliy dunyoqarash, madaniy xotira va ijtimoiy tajriba mahsuli ekanligini ko‘rsatadi.

Zoonim asosli metaforalar, avvalo, inson xulq-atvorini hayvonlarga xos belgilar orqali baholashga xizmat qiladi. Masalan, o‘zbek maqollarida “bo‘ri”, “tulki”, “it”, “ot”, “eshak”, “qush”, “ilon” kabi zoonimlar ko‘pincha kuch, ayyorlik, sadoqat, mehnat, nodonlik, erkinlik yoki xavf kabi tushunchalar bilan bog‘lanadi. Ingliz maqollarida ham “wolf”, “fox”, “dog”, “horse”, “bird”, “snake” kabi obrazlar shunga yaqin ma‘nolarni bildiradi. Masalan, tulki obrazi ikki tilda ham ayyorlik va ehtiyotkorlik ramzi sifatida qo‘llanadi. Bu o‘xshashlik insoniyat tafakkurida ayrim hayvonlarga nisbatan umumiy assotsiativ qarashlar mavjudligini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, zoonim metaforalar milliy-madaniy tafovutlarni ham ochib beradi. O‘zbek xalq maqollarida “ot” obrazi ko‘pincha mardlik, yo‘l, mehnat, safar, obro‘ va erkaklik fazilatlarini bilan bog‘liq. Bu xalqning tarixiy turmush tarzi, chorvachilik, ko‘chmanchi va yarim ko‘chmanchi madaniyat bilan aloqador qadriyatlarini aks ettiradi. Ingliz maqollarida esa “horse” obrazi ham mehnat, harakat va tajriba bilan bog‘liq bo‘lsa-da, u ko‘proq amaliy hayotiy maslahat, ehtiyotkorlik yoki vaziyatni boshqarish ma‘nosida ishlatiladi. Demak, bir xil zoonim ikki tilda o‘xshash semantik asosga ega bo‘lishi mumkin, ammo uning madaniy yuklamasi turlicha namoyon bo‘ladi.

Fitonim asosli metaforalar esa ko‘proq o‘shish, hosil, sabr, tarbiya, ildiz, nasl, baraka va hayotiy natija tushunchalari bilan bog‘liq. O‘zbek maqollarida “daraxt”, “gul”, “meva”, “urug‘”, “ildiz”, “bug‘doy”, “arpa” kabi fitonimlar inson hayoti va jamiyat taraqqiyotini ifodalashda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Masalan, “Daraxt mevasidan bilinadi” mazmunidagi maqollar insonning asl mohiyati uning amali, farzandi yoki jamiyatga bergan foydasi orqali baholanishini bildiradi. Ingliz tilida ham “tree”, “fruit”, “seed”, “root”, “flower” kabi birliklar shaxs tarbiyasi, natija, kelib chiqish va rivojlanish tushunchalarini ifodalaydi.

O‘zbek maqollarida fitonim metaforalar ko‘pincha yer, hosil, mehnat va baraka bilan chambarchas bog‘langan. Bu xalqning dehqonchilik madaniyati, tabiat bilan yaqin munosabati va mehnatga asoslangan hayot falsafasini aks ettiradi. Ingliz maqollarida esa fitonimlar ko‘proq individual tajriba, sabr, vaqt va natija o‘rtasidagi bog‘liqlikni ifodalashda qo‘llanadi. Masalan, “As you sow, so shall you reap” mazmunidagi maqol o‘zbek tilidagi “Nima eksang, shuni o‘rasan” maqoli bilan semantik jihatdan juda yaqin. Bu ikki xalqda ham sabab va oqibat, mehnat va natija, axloqiy javobgarlik tushunchalari umumiy qadriyat sifatida shakllanganini ko‘rsatadi.

Maqollardagi zoonim va fitonim metaforalar tarbiyaviy vazifani ham bajaradi. Ular insonni yaxshilikka undash, yomon xulqdan qaytarish, hayotiy ehtiyotkorlikka chaqirish, mehnatsevarlik, sabr, halollik, oqibatlilik kabi fazilatlarini singdirishga xizmat qiladi. Bunday maqollarda obrazlilik kuchli bo‘lgani sababli fikr oddiy nasihat shaklida emas, balki esda qoladigan badiiy-metaforik ifoda orqali beriladi. Masalan, hayvon yoki o‘simlik obrazi orqali berilgan xulosa tinglovchi ongida tezroq mustahkamlanadi, chunki u mavhum tushunchani aniq tasvir bilan bog‘laydi.

Muhim jihatlardan yana biri shundaki, zoonim va fitonim metaforalar xalqning dunyoni konseptual idrok etish usulini ochib beradi. Inson o‘zini tabiatdan ajratilgan holda emas, balki

tabiat bilan uzviy aloqada tushungan. Shu sababli maqollarda hayvon va o‘simlik obrazlari insoniy fazilatlarini tushuntirish uchun tabiiy model vazifasini bajaradi. Bo‘ri — xavf va tajovuz, tulki — ayyorlik, it — sadoqat yoki pastkashlik, ot — kuch va sadoqat, gul — go‘zallik, daraxt — avlod va barqarorlik, urug‘ — boshlanish, meva — natija ramziga aylanadi.

O‘zbek va ingliz maqollarini qiyosiy tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, har ikki tilda metaforik tafakkur universal va milliy xususiyatlarning uyg‘unligidan iborat. Universal jihat shundaki, insoniyat umumiy tajribasi asosida tabiat hodisalari, hayvonlar va o‘simliklarga o‘xshash ma’nolar yuklaydi. Milliy jihat esa har bir xalqning tarixiy turmush tarzi, xo‘jalik faoliyati, qadriyatlarini, diniy-axloqiy qarashlari va madaniy xotirasi bilan belgilanadi. Shu bois bir maqol boshqa tilda mazmunan muqobil shaklga ega bo‘lishi mumkin, biroq obraz tanlovi, emotsional bo‘yoqdorlik va ma‘no nozikliklari farqlanadi. O‘zbek va ingliz maqollarida zoonim va fitonim asosli metaforalar xalq tafakkurining obrazli ifodasi, axloqiy-estetik qarashlarning badiiy shakli hamda madaniyatlararo mushtaraklik va tafovutlarni aniqlash vositasi sifatida muhim ahamiyatga ega. Ularning tahlili orqali nafaqat til birliklarining semantik xususiyatlari, balki xalqning hayotga munosabati, qadriyatlar tizimi, tarbiyaviy ideallari va milliy mentaliteti ham ochib beriladi. Shuning uchun bunday maqollarni lingvomadaniy, kognitiv va qiyosiy aspektda o‘rganish o‘zbek va ingliz tillari o‘rtasidagi madaniy muloqotni chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Ingliz maqollarida zoonim asosli metaforalar insonning individual xarakter xususiyatlarini ifodalashda faol qo‘llaniladi. Xususan, “fox” ayyorlik, “lion” jasorat, “dog” sadoqat, “wolf” ochko‘zlik va xavf ramzi sifatida talqin qilinadi. Fitonimlar esa “oak”, “rose”, “thorn”, “apple” kabi birliklar orqali kuch-qudrat, go‘zallik, sabr-toqat va hayotdagi sinovlarni ifodalashga xizmat qiladi. Ingliz maqollarida bunday metaforalar ko‘pincha individual tajriba va shaxsiy mas‘uliyat konseptlari bilan bog‘liq holda qo‘llaniladi.

Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, har ikki tilda zoonim va fitonim asosli metaforalar umumiy kognitiv mexanizmlarga tayansa-da, ularning semantik talqini va baholovchanlik darajasi milliy-madaniy omillar bilan belgilanadi. O‘zbek maqollarida jamiyat manfaatlari va axloqiy qadriyatlar ustuvor bo‘lsa, ingliz maqollarida shaxs erkinligi, individual xulq-atvor va amaliy tajriba muhim o‘rin egallaydi. Shu bois, bunday metaforalarni tarjima jarayonida ularning faqat lug‘aviy emas, balki madaniy mazmunini ham hisobga olish zarur.

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek va ingliz maqollarida zoonim va fitonim asosli metaforalarni qiyosiy o‘rganish nafaqat paremiologiya va lingvomadaniyatshunoslik uchun, balki tarjimashunoslik va madaniyatlararo muloqot sohalari uchun ham muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Қодиров А. Ўзбек халқ мақоллари ва маталлари. – Тошкент: Фан, 2018.
2. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2009.
3. Умаров А. Паремология асослари. – Тошкент: Университет, 2016.
4. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.
5. Kövecses Z. Metaphor in Culture: Universality and Variation. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

6. Gibbs R. W. The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding. – Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
7. Mieder W. Proverbs: A Handbook. – Westport: Greenwood Press, 2004.
8. Spears R. A. Dictionary of American Proverbs. – New York: McGraw-Hill, 1992.
9. Oxford Dictionary of Proverbs. – Oxford: Oxford University Press, 2015.
10. Бархударов Л. С. Язык и перевод. – Москва: Международные отношения, 1975.